

# OKU- FİİLİNİN “MEYDAN OKUMAK” ANLAMLI ARKAİK BİÇİMİ ÜZERİNE

*An Archaic Meaning of the Verb Read -: Challenge*

**Kubilay FENER\***

*Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 121-132*

**Öz:** Bu çalışmada *meydan okumak* deyiminin kökeni, çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanım biçimleri, anlamı, yaygınlığı, tarihi, özetle sözlük bilimi açısından özellikleri incelenecektir. Dilin söz varlığındaki sözcükler, tarihî süreç içerisinde ses, yapı, anlam bakımından türlü değişikliklere uğrayarak varlıklarını sürdürürler. Eski Türkçe döneminde “*davet etmek, çağırılmak*” anlamında kullanılan *oku-* fiili, standart dilde bahsedilen anlamını kaybetmekle birlikte, ağızlarda ve *meydan okumak* deyiminde bu arkaik anlamını hâlâ yaşatmaktadır. Eserlerde en erken 17. yüzyılda ve sadece Anadolu sahasında kullanıldığı tespit edilen *meydan okumak* deyimini, görece geç bir dönemde oluşmuştur. *Meydan okumak* deyimini modernite öncesinde meydanların sosyalleşme, görüşme ve toplanma işlevlerine paralel olarak “*meydana çağırılmak, davet etmek, koz paylaşmak*” anlamlarında kullanılırken moderniteyle birlikte meydanların bu fonksiyonlarını kaybetmesi ve kentsel yaşamın değişmesi sonucunda anlamsal bir değişiklik sürecine girmiş ve günümüzde daha çok “*kafa tutmak, karşı çıkmak, açıkça belirtmek*” gibi anlamları karşılamaya başlamıştır.

**Anahtar Sözcükler:** *oku-* fiilinin köken bilgisi, *meydan okumak*, arkaik anlam, deyim

**Abstract:** In this study, the origins of the term to *challenge*, its usage styles in modern Turkish written languages, its meaning, prevalence, history, and in short, its features in terms of lexicology will be examined. The words in the vocabulary of the language survive by going through various changes in terms of sound, structure and meaning in the historical process. The verb to *read*, which was used to mean “*to invite*” in the Old Turkish period, loses its meaning in the standard language, but still maintains its archaic meaning in the dialects and in the idiom to *challenge*. The expression of *challenge* which is determined to be used only in the Anatolian area in the early 17th century, was formed in a relatively late period. While the expression “*challenging*” was used to mean “*invite, share trump*” parallel to the socialization, meeting and gathering functions of the squares before modernity, it has entered a process of semantic change as a result of the change of urban life and the loss of these functions of the squares with modernity, and today it is more it started to meet meanings such as “*to go out, to make it clear*”.

**Keywords:** etymology of the read-verb, challenge, archaic meaning, idiom

\* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE. [kubilay.fener53@gmail.com](mailto:kubilay.fener53@gmail.com), Orcid: ID: 0000-0002-3291-4216, Gönderim Tarihi: 20.04.2020 / Kabul Tarihi: 11.11.2020

## Giriş

Düşüncenin evi olan dil, ihtiyaç duyduğu yeni kavramları ya da gereksinimlerini karşılamak için mevcut köklere ekler veya kelimeler getirerek sözcükler türettiği gibi mevcut anlamlara yeni anlamlar yükleyerek ya da mevcut anlamlardan yola çıkarak asıl anlama mecazi bir anlam yükleyerek de söz varlığını gürleştirip zenginleştirmektedir. Dil, bu zenginleştirmeyi yaparken de birtakım sistematik yollara başvurmaktadır: türetme, birleştirme, kırpma, güncelleme, uydurma, eksiltme, başharfileleştirme, kopyalama, ikileme gibi kelime türetim yolları buna örnek olarak verilebilir. Türkçe, bir kavrama karşılık sözcük türetirken bu sözcük yapımı yollarından en çok türetme ve birleştirme (compounding) yollarına başvurmaktadır. Birleştirme yolu, iki veya daha fazla sözcüğu belirli biçimbilgisel ve söz dizimsel kurallar etrafında yan yana getirerek yeni bir kavramı karşılamak üzere yeni bir kelime üretmektir. Birleştirme yolu ile dilimizde isim de fiil de yapılabilir. İsimlerin birleştirilmesi yoluyla yapılan isimler *birleşik isim* diye adlandırılırken bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin bir zarf-fiil ile birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık gelen sözcükler de *birleşik fiil* olarak adlandırılmaktadır. İşte *meydan okumak* deyimini dilin bir kavramı karşılamak için birleştirme yoluyla türettiği ve zamanla anlam değişmesine uğrayan ilgi çekici örneklerden bir tanesidir.

Bir isim ögesiyle yardımcı fiilin sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmalarıyla meydana gelen yapılar “Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller” olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2018:13). Bu yapıda vücuda gelmiş sözcüklerden biri olan *meydan okumak*, Türkçe Sözlük’te *korkmadığını, çekinmediğini açıkça bildirmek, kavga veya yarışmaya çağırarak* anlamlarında tanımlanmaktadır (TS 2019:1671). Modernite öncesi insanların görüşme, buluşma, sosyalleşme mekânları şehir meydanlarıydı. Günümüzde, toplumsal yaşam, sokak, cadde, kafé ve AVM gibi kamusal mekânlarda gerçekte de meydanlar modernite öncesinde kentsel mekânların ve toplumsal yaşam alanlarının önemli temsilcilerinden biriydi. Yani *meydan okumak* deyimini günümüzde kısmen değişen anlamından farklı olarak “*meydana çağırarak, meydanda buluşmak, görüşmek, kozlarını paylaşmak*” anlamlarında kullanılıyordu. Başka bir deyişle Eski Türkçede “*çağırarak, davet etmek*” anlamlarında kullanılan *oku-* fiili *meydan okumak* deyiminde arkaik anlamını tamamıyla yaşatıyordu. Ancak günümüzde *meydan okumak* deyimini soyutlaşarak daha çok *korkmadığını, çekinmediğini bildirmek, kafa tutmak, karşı çıkmak* anlamlarına evrilmiştir. Bunda en önemli etken toplumsal yaşamın kentsel değişim ve dönüşüm sonucunda meydanlardan farklı mekânlara kaymasıdır.

*Meydan okumak* deyiminin kökeninin ve yapısının daha iyi aydınlatılabilmesi için bu deyimini birinci unsuru Farsçadan Arapçalaşmış *meydan* ismi ve ikinci unsuru *oku-* fiilinin kökeni, anlamı ve tarihsel gelişimi üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

## I. [Meydan] Kelimesi

*Meydan* kelimesi Arapçada meydân, alan, saha; savaş meydanı; yarış alanı; çalışma sahası/alanı anlamlarında kullanılmaktadır (Mutçalı 1995: 856). Bu sözcük *Türkçe Sözlük*’te de Arapçadaki anlamına paralel olarak 1. Alan, saha. 2. Yarışma, eğlence

ve karşılaşma yeri. 3. Bulunulan yer ve çevresi, ortalık. 4. Fırsat, imkan veya vakit. 5. Mevlevî tekkelerinde ayin yapılan yer olarak tanımlanmaktadır (TS 2019: 1671).

14. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilen Arapça ve Farsça isim soylu kelimeleri içeren satır arası tematik sözlüğün Oğuzca satır altı tercümesi olan *Bahşayış Lügâti*'nde *meydân* kelimesi Farsça kaynaklı verilmiş, sözcük I. Şehrin veya köyün merkezi yerinde yer alan ve halkın toplandığı yer, II. Açık alan, meydan III. Savaş veya yarışma yeri olarak tanımlanmıştır (Turan 2017:165).

*Lehce-i Osmanî* adlı eserinde Ahmet Vefik Paşa *meydan* kelimesini açıklık, saha, füşhat, koşu ve talim yeri, ma'reke, Türkîde aşkare ve ortalık manasına meydânda şeklinde tanımlamıştır (Toparlı 2000: 727).

Şemseddin Sami *Kamus-ı Türki*'de *meydân* kelimesinin Farsçadan Arapçalaştığını belirttikten sonra kelimenin tanımını 1. Şehir ve kasaba dâhilinde ebniyeden hali açık ve geniş düz yer 2. Alelîtlak açık ve düz yer, açıklık, saha, kır 3. Bir işin vuku ve icrasına mahsus mahal 4. Zahir, aşikâre 5. Ara, vakit, fırsat 6. Ortalık 7. Bektaşî tekkelerinin samah-hânesi olarak vermektedir (Yavuzarslan 2019: 799).

Bu tanımların yanında *meydan* kelimesi dilimizde pek çok kelimeyle birleşerek yeni kavramları karşılaşmıştır: *meydan açmak*, *meydan almak*, *meydan bırakmamak*, *meydan bulamamak*, *meydan kalmamak*, *meydan okumak*, *meydan vermemek*, *meydana atmak*, *meydana çıkarmak*, *meydana çıkmak*, *meydana dökmek*, *meydana düşmek*, *meydana gelmek*, *meydana getirmek*, *meydana koymak*, *meydana vurmak*, *meydanı (birine veya bir şeye) bırakmak*, *meydanı boş bulmak* *meydanı dar etmek*, *meydan dayağı*, *meydan korkusu*, *meydan muharebesi*, *meydan saati*, *at meydanı*, *er meydanı* vb. (TS 2019:1671).

*Meydan* kelimesi karşımıza ilk olarak Karahanlı Dönemi eserlerinden 12. yüzyılda kaleme alınmış *Divân-ı Hikmet* ve *Atebetü'l Hakâyik* adlı eserlerde çıkmaktadır:

Divân-ı Hikmet'te:

Çünkü tüşüm **meydânğa** **meydänni** tolakördüm

Yüzming ârifni sordum barça cevlân içinde (62/4) (Bice 1993).

Atebetü'l Hakâyik'ta

Yâ **meydân** teg ol bu kerem al gül ol (Çakmak 2019: 94).

13.yüzyılda yetişmiş, Türk dili ve Türk kültürüne büyük katkılar sunan mutasavvıf Hacı Bektâş-ı Veli'nin eserlerinde de geçmektedir:

**Meydân** kapusına geldükde gördi kim biginüñ başı gövdesinden cüdâ olmuş. (Velâyetname 118b) (Ko, 2019:154).

Ol **meydânun** bir köşesine dökmüşler (Velâyetname 27a) (Koç 2019: 616).

Buyurdı kim eylügüm bu **meydânun** cellâdlığın şana virdük. (Velâyetname 130b) (Koç 2019: 340).

*Meydan* kelimesi *Dede Korkut*'ta oluşturduğu pek çok birleşik fiille kullanım sıklığı yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır: *meydân ortası*, *meydân kal-*, *meydân tolu baş ol-*, *maydâna çık-*, *açık açık meydâna beñze-*, *meydâna gir-*, *meydâna at dep-*,

*meydāna var-*, *meydāna gel-* vb. birleşik fiil formunda kullanılmıştır (Özçelik 2016: 908).

*Meydan* kelimesi Türkiye Türkçesinin yanı sıra bazı diğer Türk dil ve diyalektlerinin söz varlığında da bulunmaktadır. Azericede *meydan*, Bařkurtçada *mayzan*, Kırgızcada *maydan*, Özbekçede *mäydän*, Tatarcada *mäydan*, Türkmencede *meydän*, Uygurcada *mäydan*, (KTLS 1991: 588-589). Karaycada *maydan* Gagauzcada da *meydan* şeklinde bulunmaktadır. Kazakçada *meydan* kelimesi *maydan* şeklinde bulunmakla birlikte daha çok *alaņ* kelimesiyle karşılanmaktadır (Bayniyazov vd. 2019: 382). Bununla birlikte kıyıda bulunan Türk dillerinin bazılarında *meydan* kelimesi bulunmamaktadır. Yakutçada 1. *boluossat* 2. *honuu* (Vasiliev, 1995: 189). Çuvaşçada 1. *laptik*, (Bayram 2007: 125) Tuvacada ise *řöl* olarak geçmektedir.

*Meydan* sözcüğüyle ilgili yukarıda verilen bilgilerden aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır:

1. “*Meydan*” kelimesine dilimizde ilk olarak 12. yüzyılda Karahanlı dönemi eserlerinden Ahmed Yesevî’ye ait olan *Divân-ı Hikmet*’te ve *Atebetü’l Hakayık*’ta rastlanmaktadır.
2. “*Meydan*” kelimesi Dede Korkut ve Hacı Bektaş-ı Veli metinlerinde de geçtiğinden dolayı bu kelime Anadolu’da yani Batı Türkçesini kullanan Oğuzlar tarafından da tanınmaktadır.
3. “*Meydan*” kelimesi dilimize ilk girdiği zamandan itibaren semantik bir değişime uğramamıştır.
4. “*Meydan*” kelimesi Türkiye Türkçesi dışındaki kimi Türk dillerinin de söz varlığında bulunmaktadır.

## II. [Oku-] Fiili

*Oku-* fiili Türkçe sözlükte, 1. Bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlmek veya seslendirmek 2. Yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek. 3. Bir konuyu öğrenmek için okulda bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak öğrenim görmek 4. Sesli olarak okumak. 5. Bir şeyin anlamını çözmek 6. Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek 7. Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak kavramak 8. Değerlendirmek 9. Sövmek, küfretmek. 10. *hlk. Bir yere çağırarak, davet etmek okuntu göndermek* şeklinde tanımlanmaktadır (TS 2019: 1793).

Türkçede *oku-* fiilinin bilinen ilk anlamı *davet etmek ve çağırma*ktır [...]a ok(ı) g(a)lı : k(ä)lti (şirin, 2016:517). DLT’de *oku-* fiili hem *okumak* hem de *çağırarak* anlamlarında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:772). Farsça *okumak* anlamındaki “*handen*” kelimesi de aynı zamanda *davet etmek ve çağırarak* anlamına gelmektedir. Arapçada “*kara’e*” den türeme “*ikra*” kelimesinin çağırarak ya da davet etmek anlamı olmasa da “*misafir ağırlamak ve misafir perverlik*” gibi yakın anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir (Arıkmert 2014:113).

En eski tarihî yazılı metinlerimiz olan Orhun yazıtlarında, *oku-* fiili semantik olarak yukarıda verilen Türkçe Sözlük’teki tanımınının 10. maddesine uygun olarak yalnızca

çağırarak davet etmek anlamında kullanılmış, Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren ise hem çağırarak, davet etmek hem de bir metni okumak anlamlarında kullanılmıştır (Zal 2007: 77). Clauson, kelimenin ilk anlamının yüksek sesle çağırarak ve bununla bağlantılı olarak birilerini çağırarak, toplamak, ezberden okumak veya yüksek sesle okumak anlamına ve son olarak modern anlamı olan sadece okumak anlamına geliştiğini belirtmiştir (Clauson 1972:79).

Derleme Sözlüğünde de okucu [okuntucu, okuyucu, okuyucu] “düşüne çağrı yapan kimse”, okumak da “düşün, mevlit vb. yerlere çağırarak” olarak tanımlanmıştır (DS 1977, 3276). Yani ağızlarda bu kelime arkaik anlamıyla hâlâ kullanılmaktadır.

Oku- fiilinin yardımcı fiil görevinde Türkiye Türkçesinde oluşturduğu deyimleşmiş birleşik fiiller şunlardır: alıcı gözle oku-, bela oku-, bildiğini oku-, canına oku-, ceddine oku- “küfretmek”, düşüncesini oku-, gözünden oku-, hazırlık oku-, içini oku-, içten geçeni oku-, lanet oku-, masal oku-, meydan oku-, rahmet oku-, ruhunu oku-, yüzünden oku-, yüzü bir kitap gibi oku-. Öztürk, oku- yardımcı fiili ile oluşan anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiilleri sıraladıktan sonra meydan oku-fiilini, kendisinin daha üstün olduğu düşüncesiyle, “başkasını karşılamaya çağırarak; kendisine karşı çıkanları açıkça mücadeleye davet etmek, tartışmaya ve mücadeleye hazır olduğunu ilân etmek, hodri meydan demek” olarak tanımlamıştır (Öztürk 2018, 688-689).

Oku- fiili ile ilgili yukarıda verilen bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1. Oku- ~ okı- fiilinin ilk anlamı, Orhun yazıtlarında “çağırarak, davet etmek” olarak kullanılmaktayken Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren kelime bir metni okumak, seslendirmek anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.
2. Günümüzde oku- fiili standart dilimizde çağırarak, davet etmek anlamlarında kullanılmamakta, bu anlam arkaik olarak ağızlarda kullanılmaktadır.
3. Oku- fiilinin Farsçada ve Arapçadaki denk biçimlerinin de misafir etmek, davet etmek anlamları vardır.
4. Oku- fiili çağdaş Türkçede meydan okumak birleşik yapısının yanında birçok kelime yardımcı fiil görevinde kullanılmaktadır.

### III. [Meydan Okumak] Deyimi

Deyimler, ifadeyi zengin kılabilmek için çoğunlukla gerçek anlamından ayrı bir anlam taşıyan en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış söz ya da sözcük topluluklarıdır. Meydan ve oku- sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan meydan okumak deyimini modern Türkçede korkmadığını, çekinmediğini açıkça bildirmek, kavga veya yarışmaya çağırarak (TS 2019: 1671) anlamlarında kullanılmaktadır.

Meninski'nin Türkçeye 17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adıyla Mertol Tulum tarafından aktarılan çalışmasında (Thesaurus) meydan okumak deyimini meydâne okumak şeklinde madde başı olarak verilmiş ve anlamı bkz. meydâne çıkarmak, meydâne dá ‘vet etmek şeklinde tanımlanmıştır (Tulum 2011: 1248). Şemsettin Sami, Kamûs-ı Türki'de meydan okumak deyimini “mübazereye davet etmek, kavgayı icap edecek muamelede bulunmak” olarak tanımlar (Yavuzarslan 2019: 799). 1901 tarihinde kaleme alınmış

olan *Mükemmel Osmanlı Lügati* adlı çalışmada *meydan okumak*: “*dâvâ-yı teferrüdde bulunmak*” olarak tanımlanmıştır (Birinci vd. 2017: 274).

Tarama Sözlüğünde *meydan okumak* deyimini karşımıza çıkmamakla birlikte *meydan* kelimesiyle ilgili kelimeler *meydan almak*: Meydâna hakim olmak ve *meydanlu kılmak*: Serbest, geniş hareket etmesine imkan vermek anlamlarında tanımlanmış ve bu meydanla ilgili bu iki kelime on sekizinci yüzyılda kullanılmıştır (TS 1996: 2806). Derleme sözlüğünde ise *meydan okumak* deyimiyile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* adlı çalışmada da *meydan okumak* deyimiyile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır (Şen, 2017).

Karahanlı Dönemi eserleri, Anadolu’da yazılmış karışık dilli eserler ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine dair taradığımız eserler ve divanlarda *meydan okumak* deyimine rastlanmamıştır. Bununla birlikte bizim tespit edebildiğimiz ilk örnekler karşımıza 17. yüzyılda çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Meninski’nin Türkçeye *17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adıyla Mertol Tulum tarafından aktarılan (Thesaurus Linguarum Orientalium) çalışmadır. 17. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan eser bilindiği üzere dönemin söz varlığı hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Sözlükte, *meydan okumak* deyimini ***meydâne okumak*** şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Meninski, bu deyimii “*meydâne çıkarmak, meydâne da ’vet etmek*” olarak tanımlamıştır (Tulum, 2011: 1248).

Burada karşımıza çıkan önemli bir nokta da günümüzde *meydan okumak* şeklinde kullanılan deyimde 17. yüzyıldaki şekliyle karşılaştırıldığında bir fiil istemi değişikliği olduğudur. Yani fiilin karşımıza ilk çıkan şeklinde *oku-* fiili arkaik anlamı için yönelme hâli istemektedir. Doğan, eylemlerin anlam değiştirmesinin ya da çok anlamlılık kazanmasının nedenlerinden birinin de istem olduğunu öne sürmüştür (Doğan, 2011). Yani, Türkçede fiillerin çok anlamlı olup farklı manâlarda kullanılışlarının sebeplerinden biri de fiillerin istemidir. Fiillerin farklı anlamları söz konusu olduğunda istemleri de değişebilmektedir. Bir başka deyişle, istem, fiillere anlam değiştirme olağanı sağlamaktadır. 17. yüzyılda bu deyimii fiil istemi, deyimii öz ve arkaik “*meydana çağırma, davet etmek*” anlamıyla uyumlu olarak ismin yönelme hâliyle oluşturulurken günümüzde böyle bir kullanım söz konusu değildir. Yani, yönelme hâli istemiyile “*meydana çağırma, davet etmek*” anlamlarında kullanılan bu deyim, istemii değişmesiyle “*korkmadığını bildirmek, açıkça söylemek, karşı çıkmak*” anlamlarına evrilmiştir. Bu anlam değişmesinde meydanların toplumsal yaşamdaki etkisini kaybetmesi önemli bir rol oynamıştır. İstem değişikliğiyle beraber bu semantik değişim süreci aşağıdaki örnekte de gösterileceği gibi *meydan okumak* deyimii karşımıza çıktığı ilk yazılı metinlerden itibaren karşımıza çıkmaktadır.

*Meydan okumak* deyimii 17.yüzyılda kullanıldığını düşündüren bir başka eser de 1907 tarihinde kaleme alınan Mehmed Sirâceddin’in *Mecma’ı Şu’arâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı tezkiresinde hakkında bilgi verilen *Mâhir* adlı bir şairin gazelidir. Şair, 1649 yılında Bosna’da doğmuş ve 1710 senesinde vefat etmiştir. Mahir’in divânında *meydan okumak* deyimii geçtiği gazelin, şairin doğum ve ölüm tarihi düşünüldüğünde 18. yüzyılın başlarında da kaleme alınmış olma ihtimali vardır. Dolayısıyla şairin, yaşadığı aralıklar nedeniyle gazelini hem 17. hem 18.yüzyılda kaleme almış olma ihtimali vardır. Ancak bu durum, *meydan okumak* deyimii 17. yüzyılda halk tarafından

bilinip kullanıldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Çünkü, Meninski'nin eseri bu konuda bir önemli bir delil sunmaktadır. Mahir'in divanında *meydan okumak* deyimini aşağıdaki şekilde geçmektedir:

Dil tıflı ki Mecnûn ile meşk alup okurdu

Ferhâd'a o demde dahi **meydân okurdu** (Arslan 2018: 91)

*Meydan okumak* deyiminin karşımıza çıktığı bir başka eserde 1695 yılında Diyarbakır'da doğmuş olan ve 18. yüzyılda yaşamış olan *Lebib* mahlasıyla şiirler kaleme alan Hüseyin Abdulfâfir'un divânıdır.

Cild-i nazmında sarîr-i kilk zann etme Lebib

Nâzımân-ı Âmid'e **meydân okurlar** hâmeler (Kurtoğlu 2017: 302)

*Meydan okumak* deyimini Kırım tarihi ve Kırım hanları hakkında bilgi veren yani Kırım hanlarının biyografisini anlatmak üzere kaleme alınmış ve 1811 yılında yani 19. yüzyılda *Halim Giray* tarafından tamamlanan *Gülbün-i Hânân* adlı eserde de karşımıza çıkmaktadır:

*Ricâl-i devlet, İmparatoriçenin bol bol nimetlerine nâil olmuş olan Fransa sefirinin “beyännâme neşri Rusya'ya meydân okumaktır. Bu ise hâl-i hazırda muvâfık olmadığından sarf-ı nazar edilmesi müreccahdur” yollu birkaç sözüyle fikirlerinden vazgeçecek kadar azimsizlik gösterebiliyorlardı.* (Gültekin 2019: 176).

*Meydan okumak* deyimini Tanzimat dönemi eserlerinden itibaren karşımıza daha çok çıkmaya başlamaktadır. Bu durumun en önemli göstergesi *Kamûs-ı Türki* (1901) ve *Mükemmel Osmanlı Lügati*'nde (1901) kelimenin sözlüklerde yer almaya başlamasıdır.

İlk olarak Şinasi'nin 1859'da kaleme aldığı “*Şair Evlenmesi*” adlı eserde karşımıza çıkmaktadır.

Şinasi *Şair Evlenmesi*:

Böyle bir menzil-i tam almadı Rami bir kez

Gerçi **meydan okuyup** attı okun astı keman (Özgün ve Uluyüz, 2019: 43).

Namık Kemal'in 1880 yılında kaleme aldığı *Cezmi* adlı eserinde:

Bu kuvve-i külliye 986 Ramazan'ının dokuzuncu günü Şamahi'ye gelerek hanlar, Osman Paşa'ya **meydan okumaya** başladılar (Aslan vd. 2018: 75)

*Meydan okumak* deyimini tarihi metinlerde pek yaygın olarak kullanılmamakta ve çeşitli semantik yollarla karşılanmaktadır:

*Meydan okumak* deyimini karşılığı 17. yüzyılın en önemli eserlerinden Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin 2.cildinde *Sarı Saltık* ile ilgili olan kısımda şöyle geçmektedir:

*Saltık Sultan eydür “İmdi ey kral” Ejder öldürmek kerâmetdir. Bu râhib ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynadın. Kangımız ejderi öldürdü ise pişmeyip halâs olur. Kizb söyleyüb ben öldürdüm diyen büryân olur” deyü bu davayı merdî edince papası bî-dîn bu kavle rıza vermeyüp kral “eyle olsun” deyüp Pravadi garbında*

*Kazan Balkanı demekle ma'rûf ol balkanda bir kazan içre su doldurup gayrı ruhbânlar Saltık Sultân'ın ellerin ardına bağlayup kazana korlar.*

Aktarım:

*Saltık Sultan der; "İmdi ey kral" Ejder öldürmek keramettir. Bu rahip ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynatın. Hangimiz ejderi öldürdü ise pişmeyi kurtulur. Yalan söyleyip ben öldürdüm diyen kebab olur diye bu şekilde **meydan okuyunca** dinsiz sahip bu söze razı olmaz ama kral "öyle olsun" der (Dağlı ve Kahraman 2005,160)*

Divan edebiyatı şairlerinde çok yoğun olarak karşılaşılan birbirine *meydan okuma* temi için de divanlarda *salâ* kelimesinin yanında *meydan okumak* deyiminin karşılayan farklı semantik yapılar kullanılmıştır. Arapça kökenli *Salâ* kelimesini, Şemseddin Sami, 1. Cuma namazına ve bazı mahallerde cenazeye davet etmek için minarelerde okunan salavat 2. Meydan okuma, kendine güvenen var ise çıksın diye nida etme 3. Bir mahalle çocuklarının diğer mahalle çocuklarıyla taş kavgasına çıkmaları. = salâ! yahut es-salâ! Suretinde edât-ı tenbihe makamında dahi kullanılır şeklinde tanımlanmıştır (Yavuzarslan 2019, 1033).

Nef'î Divanı'ndan:

Var mı böyle kasîde demeğe cür'et ider

Şarkdan garba varınca sühen ehline **salâ** (Akkuş, 2018, Divan K. 17/79)

"Böyle bir kaside demeğe cüret eden var mı? Doğudan batıya bütün söz erbabına hodri meydan."

Nedim Divanı'ndan:

Eger bir harfini taklide kâdir var ise gelsin

Gürûh-ı ehl-i hatda cümle hünkarım **salâ** eyle (Divan, Kıt'alar, 5/15).

"Ey Hünkârım! Eğer, hat üstatları arasında (bu yazının) bir harfini bile talit etmeye gücü yeten varsa çağırın gelsin!

Bununla ilgili örnekler çoğaltılabilir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere *meydan okumak* anlamı semantik olarak başka şekillerle de ifade edilebilmektedir:

**Gelsün** benimle vâre ise **meydâna** Nef'iyâ

Bir böyle tarz-ı tâze vü nâdir edâ bilür (Divan, G. 47/5)

"Ey Nefî! Böylesine has ve taze bir üsluba sahip olan var ise benimle (söz) meydanına çıksın!

*Meydan okumak* deyiminin çağdaş Türk yazı dillerindeki eş değerleri şu şekildedir: Kırım Tatarcasında *meydan okumak* deyimine karşılık *akaylanmaq*, *yigitlik*, *demonstrativlik* sözcükleri kullanılmaktadır (Maşkaraoğlu, 2018: 291, 2263, 743), Karaycanın ağızlarında meydan okuyan karşılığında *açırğanuvçu* kelimesi kullanılmaktadır (Koçak 2019:36), Türkmencede *meydan okumak* karşılığında Türkçe ve Azerbaycan Türkçesinde de bulunan *at oynatmak* şekli kullanılmaktadır (Aldan, 2018: 87), Kırgızcada ise *meydan okumak* karşılığında *acaldı oozuna tiştöö* "eceli ağzında ısırmaq" (Nurmatov, 2008: 50), Kazakçada *şaqıruv* ya da *çelendj*,



Yeni Uygurcada *ceng élan qılmaq*<sup>1</sup>, Çuvaşçada *hitĕ kala-* ya da *yanrattarsa kala-* Türkmencede yukarıda verilen deyim dışında *bäsleşmek*, *ula tutmak*, *kyncylyk gör-*, Özbekçede *qarşi çiqmâq* şeklinde ifade edilmektedir.

*Meydan okumak* deyimini taradığımız Türk dilleri içinde yalnızca Azerice de tespit edebildik: “*meydan oĥu*”-. Bununla birlikte Azericede aynı anlamda kullanılan *meydan açmaq* ve *meydan demäk* birleşik fiilleri de mevcuttur (ADİL 2006, 310). *Meydan okumak* deyimine, bu yapı ve anlamla diğer Güneybatı Türk dilleri grubuna giren Türkmençe ve Gagavuzca da dahil herhangi bir Türk yazı dilinde rastlanmamıştır.

*Meydan okumak* deyimiyile ilgili yukarıda verilen bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1. *Meydan okumak* deyimine ne Orta Türkçe dönemi ne karışık dilli eserler dönemi ne de Beylikler döneminde rastlanmıştır. Tarihî dönem eserlerinde, *Meydan* ve *oku-* sözcüklerine ayrı ayrı pek çok kez rastlanılsa da ikisinin birleşiminden oluşmuş bir kelimeye rastlanmamıştır. *Meydan okumak* deyimini karşımıza ilk olarak 17. yüzyılda Batı Türkçesinin *Osmanlı Türkçesi* döneminde çıkmaktadır.
2. *Meydan okumak* birleşik fiili yapılan taramalarda karşımıza ilk olarak 17. yüzyılda Meninski’nin Türkçeye *17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* olarak aktarılan çalışmasında *meydâne okumak* şeklinde eski anlamına “*meydana çağırmaq, davet etmek*” uygun olarak yönelme hali eki istemiyle çıkmaktadır. Ancak biz bu deyim o dönemde yönelme hali ekiyle kullanıldığında *meydâne okumak* şeklinin “*meydana çağırmaq*” anlamında kullanıldığını ve fiil isteminin değişmesi sonucunda da deyimde bir anlam değişikliği olduğunu düşünmekteyiz. Zira, Türkçe fiillerde istem değişikliği anlam değiştirebilir. Bu semantik değişiklik deyimimizin karşımıza ilk çıktığı 17. yüzyılda başlamıştır. Zira, Meninski’de *meydane okumak* şeklinde bulunan deyim, Mahir’in gazeline *meydan okumak*tır. Yönelme hali eki isteyen *oku-* fiili *davet etmek çağırmaq* anlamlarında kullanılırken, yalın hâlde işaretlenen *meydan okumak* ise daha çok *kafa tutmak, karşı çıkmak, açıkça söylemek* anlamına evrilmiş, fiilin istemi anlam değiştirmiştir.
3. 17. yüzyıl divan edebiyatı şairlerinden Mahir’in divanında karşımıza çıkan *meydan okumanın* 17. ya da 18. yüzyıl tahmininde bulunulmasının sebebi ise şairin 1649-1710 yılları arasında yaşamasından kaynaklanmaktadır. Şairin, gazeline 17. yüzyılda da 18.yüzyılda da kaleme almış olma ihtimali vardır. Ancak Meninski’de bu deyim tespit edildiğinden bu durum, *meydan okumak* deyiminin 17. yüzyılda kullanıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.
4. *Meydan* sözcüğü, dilimize girdiği 12. yüzyıldan itibaren pek çok kelimeyle deyim ve birleşik yapı oluşturmuş, bunlardan bazıları Dede Korkut’ta geçen örnekler olmak üzere yukarıda belirtilmiştir, ancak *meydan okumak* deyimine rastlanılmamış olması bu deyim girece geç bir dönemde oluştuğu izlenimini vermektedir.

1 Kaynakça belirtilmeyen biçimler, bizzat ana dili konuşurlarına sorulmuştur.

5. *Meydan okumak* deyimini sık kullanılan bir fiil değildir. Bunun yerine Osmanlı Türkçesinde çoğunlukla *salâ* ve *merdî etmek* gibi farklı kelimeler ya da bu ifadeyi karşılayabilecek farklı semantik biçimler kullanılmıştır.
6. *Meydan okumak* deyimini diğer çağdaş Türk yazı dillerinden yalnızca Azericenin söz varlığında tespit edilebilmiştir.

Mekânda var olan insan, zamanla ve mekânla sınırlandırılmış bir varlıktır. Meydanlar, insanlar ve olayların toplandığı nokta ya da birleşim alanları olduğu için *meydan* kelimesi içinde pek çok çeşitli anlamlar barındıran bir kavramdır. Meydanlar, günümüzde, eski önemini yitirmiş olsa da hâlâ kamusal odak alanı olarak işlevsel ve toplumsal rollerini sürdürmektedir. Aynı zamanda toplumsal belleğin de canlı kalmasına yardımcı olmaktadır. Bunun en önemli örneği olarak *meydan* kelimesinin bulunduğu deyimler ve atasözleri gösterilebilir.

Dilimizde *meydan* kelimesinin geçtiği birçok atasözü ve deyim bulunmaktadır. *Meydanı dar etmek, meydan vermemek, meydanı boş bulmak; Yiğit meydanda belli olur* vb. dil hafızasında kalmış bu tür yapılar *meydan* kelimesinin canlılığını günümüzde de sürdürdüğünün bir belirtisidir. İnsanların sosyalleşmesi için bu denli önemli bir toplumsal işlev görmesi ve temsil kabiliyetine sahip olması nedeniyle meydanlar özellikle modernite öncesinde insanların buluşma noktalarıydı. Dolayısıyla modernite öncesinde meydanlar, toplum yaşantısında oldukça önemli bir yere sahipti. Yani *meydan okumak* deyimini, eski buluşma yerlerinin meydanlar olduğu düşünöldüğünde *oku-* fiilinin arkaik anlamını korumasıyla dilde *meydana çağırma, davet etmek* anlamında kullanılmaktaydı. Özetle, *oku-* fiilinin Eski Türkçedeki *çağırma, davet etmek* anlamı arkaik olarak *meydane okumak* deyiminde yaşamış, ardından fiil isteminin değişmesi ve meydanların toplanma yerleri olarak fonksiyonunu kaybetmesiyle birlikte *meydan okumak* deyimini günümüzde daha çok “*bir yere davet etmek, çağırma* anlamlarında değil, *kafa tutmak, karşı çıkmak, açıkça söylemek*” gibi anlam değiştirme sürecine girmiştir.

#### IV. Sonuç

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bir kelimenin deyimleşebilmesi ve anlamca kaynaşabilmesi için gruptaki en az bir kelimenin gerçek anlamını yitirmesi gerekmektedir. Dil, canlı bir organizma olduğu için dilin sözcüklerinde siyasi, sosyal, coğrafi, dış etkenler, komşu ilişkileri vb. şartlar nedeniyle ses, anlam ve biçim değişiklikleri olabilmektedir. *Meydan* sözcüğü dilimize girdiği 12. yüzyıldan itibaren anlamını korumuş ve pek çok eserde kullanılmıştır.

*Oku-* fiili ise dilimizde Eski Türkçeden itibaren hem *çağırma, davet etmek* hem de bir metni *okumak, seslendirmek* anlamlarında kullanılmıştır. Ancak zaman içinde, yazı dilimizde *oku-* fiilinin *çağırma* ve *davet etmek* anlamları dil hafızasında zayıflayarak kullanımdan düşmüş, varlığını ağızlarda ve *meydan okumak* deyiminde korumaya devam etmiştir. Modernite öncesinde meydanlar buluşma yerleri olarak bireyin sosyalleşmesinde hayli önemli bir yere sahip olmasından dolayı, sosyal etkinliklerin, buluşmaların ya da kozların paylaşılması için *meydane okumak* deyimini, *meydana çağırma, davet etmek* anlamlarında kullanılmış ve zamanla bu anlamı dil

hafızasında zayıflayarak günümüzde daha çok *karşı çıkmak*, *rest çekmek*, *kafa tutmak* anlamlarına evrilmiş ve kendi içinde anlam değişikliği süreci yaşayarak daha soyut bir anlama bürünmüştür.

*Meydan okumak* deyimine Azerice müstesna, çağdaş Türk yazı dillerinden herhangi birinde rastlanılmamıştır. Aynı zamanda Karahanlı dönemi, karışık dilli eserler dönemi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi gibi tarihî dönemlerde dahi tespit edilememiştir. Bu deyim Anadolu sahasında karşımıza ilk olarak *Osmanlı Türkçesi* döneminde çıkmaktadır. Bizim taradığımız divanlarda kelimeyi ilk olarak 17. yüzyılda tespit etmemiz Meninski'nin 17. yüzyıl Türkçesinin söz varlığını kapsayan çalışmasıyla da doğru orantılı görünmektedir. Yani, *meydan okumak* deyimini eserlerde karşımıza ilk olarak 17. yüzyıldan itibaren çıkmaktadır.

### Kaynakça ve Kısaltmalar

- AKKUŞ, Metin (2018). *Nef'i Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- ALDAN YEŞİLDERE, Hicran (2018). *Güneybatı (Oğuz) Türk Lehçelerindeki Ortak Deyimlerin Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARIKMERT, Ali (2014). “Okumak” Kelimesi Üzerine, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARSLAN, Mehmet, (2018). *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ Mehmed Sirâceddin*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- ASLAN, Ezgi, Mustafa Ever, Gönül Yüksel, (2018). *Cezmi*, (Ed. Emine Kolaç), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BAYNİYAZOV, Ayabek, Janar Baynıyazova, Kenan Koç (2019). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BAYRAM, Bülent. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yayınları.
- BİCE, Hayati (1993). *Divân-ı Hikmet*, Ankara: TDV Yayınları.
- BİRİNCİ, Necat, vd. (2017). *Mükemmel Osmanlı Lügati, Ali Nazîmâ-Faik Reşad*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Eymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- ÇAKMAK, Serkan. (2019). Atebetü'l Hakâyık, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- DAĞLI, Y., S.A. Kahraman, (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan- Kafkasya-Kırım- Girit* (2.cilt 1.kitap), Yapı Kredi Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr*, Ankara : Türk Dil Kurumu.
- DOĞAN, Nuh, (2011). *Türkiye Türkçesi Fülllerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Samsun: Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ADİL = ELİHEYDER Orucovun vd. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, III. cilt, Bakü.
- KTLS = ERCİLASUN, Ahmet B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DLT = ERCİLASUN, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu (2018). *Divânı Lugâti't-Türk*, Ankara: TDK.
- Gültekin, İbrahim (2019). *Gülbün-i Hânân Halîm Girây (Kırım Tarihi)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

- KOÇ, Fatma (2019). *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Eserlerinde Söz Varlığı*, Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KOÇAK, Murat (2019). *Karay Türkçesi Ağızlarının Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURTOĞLU, Orhan, (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- MACÎT, Muhsin (2017). *Nedîm Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- MAŞKARAOĞLU, Seher (2018). *Kırım-Tatar Söz Varlığı*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MUTÇALI, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınevi.
- NURMATOV, Mirlanbek (2008). *Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK Deniz (2018). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası-*, II. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu
- ŞEN, Serkan (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- TDK (1977). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. IX, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TDK (1995). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanuklarıyla Tarama Sözlüğü*, C. IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TS = Türkçe Sözlük (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. baskı.
- ÖZGÜN, Ebru, O. Buğra Uluyüz (2019). *Şair Evlenmesi /Müntahabat-ı Eşar*, (Ed. Gökhan Tunç), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TOPARLI, Recep (2000). *Lehce-i Osmanî Ahmet Vefik Paşa*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, Fikri (2017). *Bahşayış Lügati Bahşayış Bin Çalıça*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VASİLİEV, Yuriy (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZAL, Ünal (2007). Türk Kültüründe “Ok”ların Taşıdığı Anlamlar ve “Okumak” Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 167, ss. 69-81.